

ж, iar *i* prin ѡ) s-ar putea datora lui Udriște Năsturel; 5) copia respectivă reprezintă cel mai vechi text românesc din Țara Românească, dacă nu chiar din întreg spațiul dacoromânesc, în care vocalele *ă* și *i* au fost notate invariabil în mod distinct.

L' INTERPRÉTATION DES GRAPHIES DU TYPE **МЫНСѦА** APPARTENANTES AUX DOCUMENTS SLAVO-ROUMAINS DE XV<sup>e</sup> SIÈCLE ET L' ANCIENNETÉ DE L' OPPOSITION |ă|: |i| EN DACOROUMAIN

(Résumé)

Dans les mots roumains des documents slavons écrits en Moldavie entre 1426 et 1472 la lettre **м** correspond à la voyelle *i* de la langue littéraire d'aujourd'hui. Par conséquent, on peut admettre que l'opposition |ă|: |i| était constituée en ce temps-là dans certains patois moldaves.

Le premier texte roumain où on trouve employé d'une manière invariable **м** = *i* c'est une reproduction manuscrite du roman populaire *Varlaam et Ioasaph* (avant 1671). C'est fort possible que cette manière graphique appartienne au traducteur Udriște Năsturel.

**Cuvinte-cheie:** interpretarea grafiei chirilice a textelor slavo-române, valoarea literei **м**, opoziția |ă|: |i| în dacoromână, Udriște Năsturel.

**Mots-clés:** interprétation de la graphie des textes slavo-roumains, la valeur de la lettre **м**, l'opposition |ă|: |i| en dacoroumain, Udriște Năsturel.

**Lia Brad Chisacof**

FILIGRANUL HÂRTIEI PRODUSE ÎN TIMPUL PRIMEI DOMNII A LUI ALEXANDRU IPSILANTI

Producția locală de hârtie nu a scăpat atenției istoricilor și filologilor<sup>1</sup> români. Era cunoscut hrISOVUL de întărire din 1776 al manufacturii de hârtie, ce exista deja din 1765. Actul este interesant atât prin retorica paternalistă cât și prin ideile ce prefigurează doctrina liberală de mai târziu. Domnul, părinte al nației se îngrijește de producția locală de bunuri astfel ca acestea să nu mai fie importate. Hârtia se producea din resturile textile ale populației:

De vreme că nici este lucru mai bun și mai dumnezeescu sub soare, decât binele și folosul obșteii și nici că este lucru mai slăvit și mai lăudat în lume decât cel neștiut a-l face știut și a câștiga pe cea ce n-au, cu ceea ce le lipsește, datorie dar au domnii și oblăduitorii țărilor ca unii ce sânt ca niște părinți ai patriei, a se sili și a se nevoi, nu

<sup>1</sup> V. Al. Mareș, *Primul meșter de hârtie din Țările Române*, în „Limba Română”, anul XXII, 1973, p. 59–62.

numai pentru ceia ce aduc folosul norodului și de podoabă și fală patriei, nevoindu-se a duce și a ține în stăpânire sa oameni cu meșteșuguri ce nu se află în acea țară și pe cei ce vin din voia lor a-i ocroti, a-i apăra și a-i ajutama, ca deprinzându-se și pământeni la meșteșuguri străine, întâi să fie de cinste și podoaba politiei și a doua să nu aibă a trebuință a aduce din străinătate acest fel de lucru<sup>2</sup>.

Iar mai vărtosu folosul obștiei, una că, cârpiturile ce se află pe la norodu, care nefiindu-le de trebuință ar vrea să se lepede, dându-le pentru treaba harturghiilor<sup>3</sup>.

Făcând parte din fenomenul înființării de către boieri sau domn a manufacturilor, morile de hârtie apar pe valea Oltului de la jumătatea secolului al XVII-lea fără a avea însă o producție semnificativă<sup>4</sup>. Înființarea lor avea nevoie de privilegiu domnesc și de consimțământul Porții Otomane și era arendată unui boier sau negustor care se îngrijea de funcționarea ei primind titlul de epistat. Fabrica de hârtie, sau hardughia<sup>5</sup>, este înființată între 1765–1766 în vremea celei de-a doua domnii a lui Scarlat Ghica, pe apa Colentinei, pe moșia Fundeni. Fabrica și-a continuat activitatea până la venirea lui Alexandru Ipsilanti, în 1774, primind două hrisoave de întărire în 1768 din partea lui Alexandru Scarlat Ghica și în 1769 de la Grigore Ghica III. În august 1776 Alexandru Ipsilanti întărește privilegiul acestei întreprinderi adăugându-i o nouă manufactură, hardughia de la apa Leuta, de pe moșia Batiște din jud. Prohova ținând de schitul Turbați (Ilfov). Aceste două hardughii erau obligate să dea anual la camera domnească câte 20 de topuri de hârtie<sup>6</sup>, având împreună patruzeci de angajați care, asemenea primului meșter cunoscut<sup>7</sup>, erau străini:

Domnitorul dădea monopolul manufacturii unor negustori, frații Lazăr:

Fiindcă cu multă cheltuială și osteneală s-au adus acest meșteșug cu facerea hârtiei în această țară de Nicolae și Iane Lazari să nu aibă volnicie altul a mai face harturghii, fără numai aceștia care s-au arătat cu atâta protimie și râvnă spre podoaba politiei și țării<sup>8</sup>.

Istoria manufacturii producătoare de hârtie pare să fi fost scurtă căci sub Constantin Hangerli, prin pitacul din 9 ianuarie 1798 se poruncește ca lucrătorii de la fabrica de hârtie să treacă la fabrica de postav.

Hardughia e menționată și de N. Iorga<sup>9</sup> fără însă a se face vreo referire la producția ei propriu-zisă.

Aceasta din urmă este obiectul cercetării pe care a întreprins-o autoarea acestor rânduri și care ține de istoria secolului al XVIII-lea românesc, istorie ce prin natura

<sup>2</sup> V.A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1774–1786, tomul I, București, 1891, p. 95.

<sup>3</sup> *Ibidem*.

<sup>4</sup> Constantin Șerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovaliște și București*, în „Studii”, revistă de istorie și filozofie, II, anul 5, iulie – septembrie 1952, p. 86–105.

<sup>5</sup> Din gr. Χαρτοργία.

<sup>6</sup> V.A. Urechia *Istoria românilor*, seria 1774–1786, tomul I, București, 1891, p. 95.

<sup>7</sup> V.A. Urechia *Istoria românilor*, seria 1774–1786, tomul VII, București, 1894, p. 210.

<sup>8</sup> V.A. Urechia *Istoria românilor*, seria 1774–1786, tomul I, București, 1891, p. 95.

<sup>9</sup> N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, 1901, vol. II, p. 45.

ei presupune „armonizarea” unor date poliglote. Frații Lazăr, menționați de hrisovul lui Alexandru Ipsilanti, vor fi fost beneficiarii producției de hârtie pe care, cel mai probabil, au furnizat-o curții domnești. Cercetătorilor din ultimele decenii, examinarea acestei hârtii ce a folosit ca suport condicilor domnești nu le-a fost accesibilă, deoarece condicile au fost microfilmate din deceniul al șaptelea al secolului trecut. Se știe însă că frații Lazăr au avut la București o tipografie/editură<sup>10</sup>, care a funcționat pentru scurtă vreme în timpul domniei lui Nicolae Petru Mavrogheni. Este vorba practic de întreprinderea de la Cișmeaua Mavrogheni, ce avea să fie preluată de Eliade Rădulescu devenind apoi binecunoscută în spațiul românesc. Frații Lazăr au reușit să tipărească doar trei cărți, toate în limba greacă, dintre care un volum omagial dedicat domnitorului Mavrogheni precum și o traducere greacă a unei istorii a principatelor<sup>11</sup>. Lucrările nu sunt lipsite de semnificație locală. Volumul omagial al lui Manolache Persianos<sup>12</sup> este unul subversiv, în care Mavrogheni este puternic ironizat. O criptogramă din cuprinsul lui este un injuriu încifrat, iar o odă laudativă este o lamentație ce consună cu expresia lui Ienăchiță Văcărescu referitoare la același domnitor, „monstru al naturii”. Istoria generalului imperiului țarist Bauer este extrem de amănunțită, funcționând ca un manual despre Țara Românească folosit de tesalieni și epiroți înainte de a emigra spre țările române.

Dacă examinăm filigranul hârtiei pe care sunt tipărite lucrările menționate mai sus (reprodus în *Anexa 1*) observăm că el este unul original, conținând stema Țării Românești și inițialele domnitorului Alexandru Ipsilanti (Al(exandru) Ip(silanti) V(oe)V(vod) în alfabet grecesc), însoțite în două rânduri de prescurtarea Io(an) care în primul caz este formula ce însoțește numele domnitorilor iar în cel de-al doilea este prescurtarea celui de-al doilea nume al lui Ipsilanti. Filigranul seamănă foarte bine<sup>13</sup> cu stema lui Ipsilanti (datând din 1779) reprodusă pe clopotnița mănăstirii Mărcuța<sup>14</sup>, în care inițialele domnitorului sunt tot în alfabet grecesc și desigur și cu varianta ei dintr-o pecetie datată 1787, ce combină și stema Moldovei în care inițialele sunt în chirilice<sup>15</sup>.

Filigranul apare așadar în Persianos în diverse fragmente, pe care unificându-le am recompus întregul. Aceste fragmente sunt în număr de cinci, din care trei cuprind

<sup>10</sup> V. K.Sp. Staikos, T.E. Sklavenitis, *The Publishing Centres of the Greeks*, Atena, 2001, p. 113.

<sup>11</sup> Și anume Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire de la dernière guerre entre la Russie et la Porte Ottomane* publicată la Frankfurt și Leipzig în 1778. În continuare, în text, Bauer.

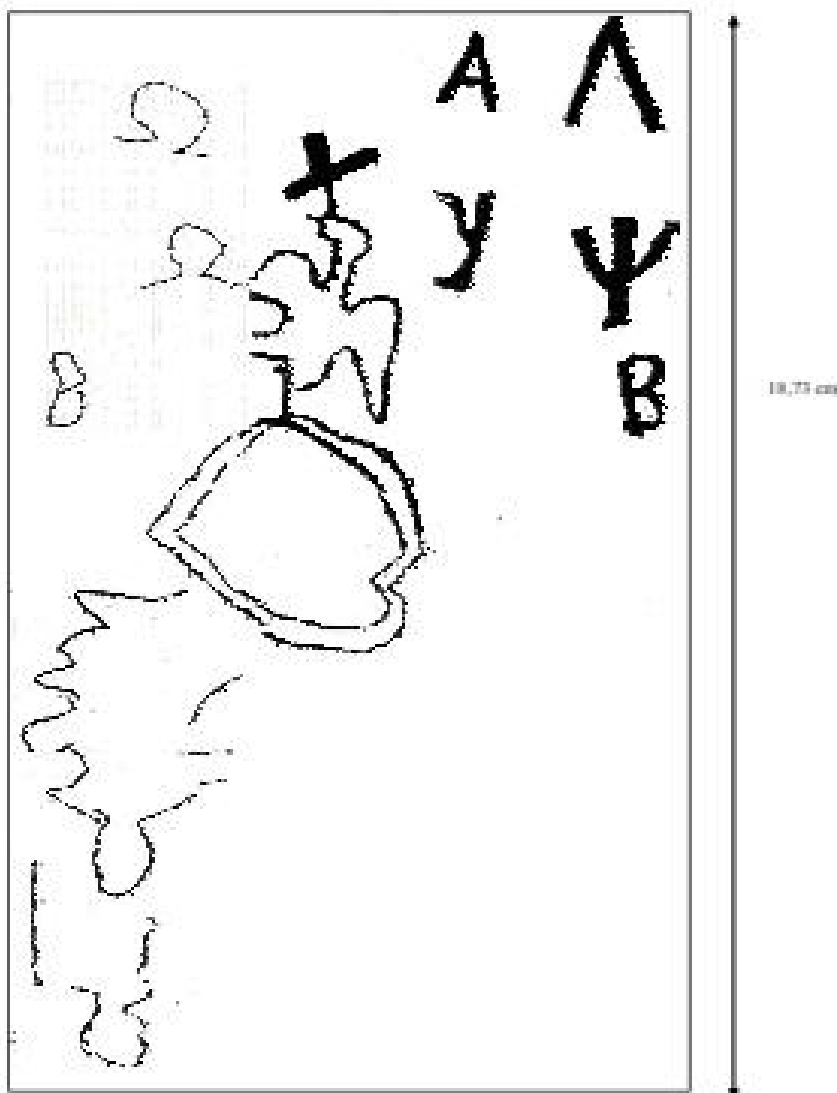
<sup>12</sup> Cu titlu în traducere românească: *Rezumat pe scurt a faptelor eroice ale prea-înaltului, evghenitului și triumfătorului nostru stăpân și domn al întregii Ungrovlahii, al Domnului domn Io Nicolae Petru Mavrogheni voevod. Compus de evghenitul și preaumilul arhon mare căminar, chir Manolache Persianos în anul Domnului 1789, februarie*. În continuare în text Persianos.

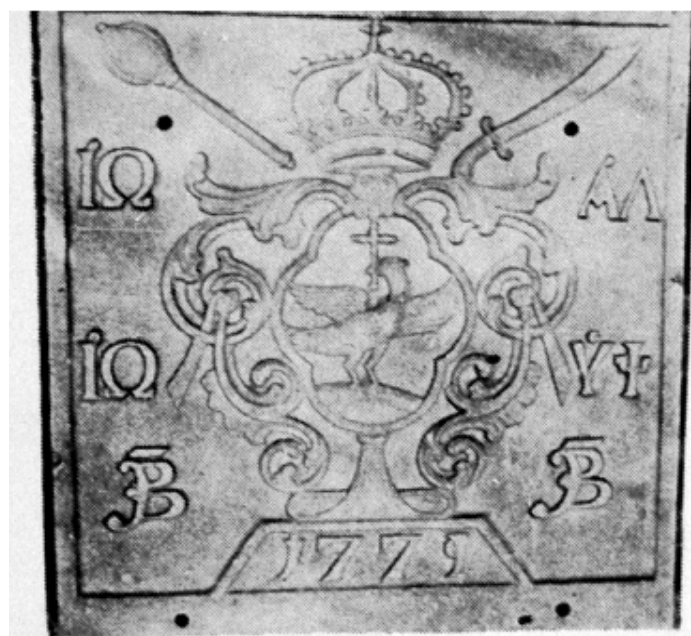
<sup>13</sup> Autoarea articolului adresează sincere mulțumiri d-lui Al. Mares pentru sugestiile bibliografice făcute în sensul acestei identificări.

<sup>14</sup> V. *Anexa 2*, apud Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 233.

<sup>15</sup> V. *Anexa 3*, apud *ibidem*, p. 313.

inițialele AA YΨ B (**F1**, **F3**, **F4**), în **F1** și **F4** apărând și corbul: **F2** cuprinde în două rânduri litera omega Ω (cu lipsa lui I împreună cu care ar fi rezultat Io) și inițiala B (de la voevod), în timp ce al cincilea fragment (**F5**) cuprinde o parte a inimii pe care stă corbul și un medalion plasat în opoziție cu corbul. Toate fragmentele reunite sunt ceea ce apare în *Anexa 1*, foarte probabil o variantă completă a filigranului. Aceste fragmente sunt repartizate după cum urmează: **F2** p. I–II, 3–4, 21–22, p. 11–12, 27–28, 37–38, **F1** p. III–IV 5–6, 13–14, 27–28, 29–30, 35–36, **F3** p. 17–18, **F4** p. 43–44. **F5** p. 45–46. La Bauer repartiția este **F1** p. 5–6, 21–22, 23–24, 33–34, 51–52, **F2** p. 19–20, 31–32, 39–40, 41–42, 53–54, **F3** p. 47–48, f. 97–98. Este semnificativ faptul că de la p. 65 încolo se folosește, cel puțin în exemplarul pe care l-am consultat la Biblioteca Academiei Române, hârtie cu filigranul GFA, așadar hârtie de import.





Ne propunem ca în cercetările noastre viitoare să reconstituim istoria fabricilor de hârtie românești din sec. al XVIII-lea, încercând să accesăm originalele actelor curții domnești de la București care acum sunt în curs de recuperare de către Biblioteca Academiei Române.

#### THE PAPER MARK OF THE PAPER PRODUCED DURING ALEXANDRU IPSILANTI REIGN

(Abstract)

The present article describes for the first time in the history of Romanian paper production the paper mark of the paper produced most probably between 1774 and 1786 in two workshops which functioned in Wallachia. As the interval coincided with the reign of prince Alexander Ipsilanti the paper mark comprises his initials preceded by the princely formula Io and the emblem of Wallachia (a crow with a cross in its beak).

**Cuvinte-cheie:** fabrică de hârtie, Alexandru Ipsilanti, filigran.

**Keywords:** paper-mill, Alexander Ipsilanti, paper mark.